

NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMO PROBLEMA

Doc. dr. Juozas Vasiliauskas
doktorantas Antanas Rudzinskas

Lietuvos teisės akademija, Teisės fakultetas, Civilinės ir komercinės teisės katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 45 87
Elektroninis paštas ctk@

Pateikta 2000 m. gegužės 4 d.

Parengta spausdinti 2000 m. liepos 19 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės akademijos Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros
prof. dr. P. V. Rasimavičius ir Lietuvos teisės akademijos Policijos fakulteto dekanas dr. P. Ancelis*

S a n t r a u k a

Pagal galiojančius teisės aktus žalos atlyginimas nukentėjusiajam nuo nusikalstamos veikos tiesiogiai priklauso nuo teisėtvarkos pareigūnų veiksmų. Tik jiems nustačius ir suradus nusikaltimą padariusį ar už jo veiksmus materialiai atsakingą asmenį, nukentėjusysis jau gali pradėti tikėtis, kad patirta žala bus kompensuota. Tačiau faktinės žalos atlyginimas tiesiogiai priklausys nuo parengtinio tyrimo pareigūnų darbo rezultatų, o vėliau – nuo teisėjo ir teismo antstolių veiksmų efektyvumo. Žalos atlyginimo klausimas aktualus tiems nukentėjusiesiems, kurių baudžiamosiose bylose nenustatytas žalą padaręs asmuo.

Šiame straipsnyje autoriai bando pagrįsti valstybės pareigą kompensuoti nukentėjusiems asmenims nusikalstama veika padarytą žalą. Šio straipsnio tyrimo objektas – valstybės funkcijos ir jos vaidmuo gyventojams, istoriniai aspektai, šiuolaikinis vertinimas.

Manome, reikia išsiaiškinti ir pagrįsti valstybės įsipareigojimus asmenims, patyrusiems žalą nuo kitų asmenų nusikalstamų veiksmų. Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti valstybės kaip struktūros ir jos funkcijų reikšmę apsaugant gyventojų teises ir laisves.

Valstybės ir asmenybės tarpusavio ryšio problema nėra nauja. Jau antikos mąstytojai bandė paaiškinti valstybės fenomeną, jos tikslus, ryšį su asmenimis, gyvenančiais šios valstybės teritorijoje. Platono veikale „Valstybė“ minima ideali santvarka, o valstybės tikslas suprantamas kaip būtinybė „aprūpinti piliečius viskuo, kas būtina jų gyvenimui ir [...] pajungti juos valstybės idėjos įgyvendinimui“ [1, p. 17].

Tolesnė žmonijos raida skatino tobulinti socialinius tarpusavio ryšius ir su valstybe. Plėtojantis socialiniams–ekonominiams santykiams, didėjo asmenų poreikiai, sudėtingesni darėsi jų tarpusavio ryšiai ir vis dažniau kildavo konfliktų. Tai vertė žmoniją ieškoti išeities: „Siekdami rūpintis savo saugumu ir iškilusia grėsme išlikti, žmonės susibūrė į valstybę. Valstybės tikslas yra garantuoti saugumą visiems ir kiekvienam“ [2, p. 129, 224]. Tai žymaus anglų filosofo T. Hobso (T. Hobbes) teiginiai. Jis visuomeninės sutarties doktrinos atstovas. Konceptiją, jog valstybė – tai visuomeninės sutarties išdava, savo darbuose grindė Dž. Lokas (J. Locke), H. Grocijus (H. Grotius), Ž. Ž. Ruso (J. J. Rousseau), I. Kantas (I. Kant) [3, p. 56-82]. Ž. Ž. Ruso savo veikale „Apie visuomenės sutartį, arba politinės teisės principai“ pabrėžė, jog „visuomenės sutarties tikslas – susitariančiųjų apsaugojimas“ [4, p. 165].

Vytauto Didžiojo universiteto teisininkas prof. M. Römeris knygoje „Valstybė“ pateikdamas valstybės apibrėžimą, pabrėžė jos pagrindinę socialinę funkciją: „Tam tikros teritori-

jos žmonių jų socialinei funkcijai vykdyti (arba, kas yra tas pat: jų socialiniams tikslams siekti) sąjunga, savo suvereninės valdžios konsoliduojama į neskaldomąjį funkcionalinį vienetą“ [5, p. 335].

Modernios (šiuolaikinės) Vakarų valstybės įgyvendina teisinės valstybės koncepciją, paremtą atvira, pilietine visuomene. Čia mes įžiūrime humanistinės filosofijos įtaką.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos, priimtos 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos piliečių referendumo, preambulėje deklaruojamas lietuvių tautos siekimas „atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“ [6, p. 9].

Teisinė valstybė – tai Vakarų šalių „teisės tradicijos produktas, [...] valstybė, kurios veiklos laisvę riboja teisė“ [7, p. 23]. Valdžia teisinės valstybės požiūriu – tai žmonių valios vykdytoja („tarnaitė“). Jos turinį labai gerai iliustruoja demokratinėse šalyse vyraujanti taisyklė – „žmonių valdymas žmonėmis ir žmonėmis“, kurį prancūzai yra įtvirtinę savo dabartinės 1958 m. Konstitucijos 2 straipsnyje.

Valstybės teisinį subjektiškumą, palyginti su kitų asmenų subjektiškumu, lemia tarptautinės, konstitucinės ir įvairių teisės šakų normos. Manome, kad vyraujanti valstybės nuostata teisėkūroje turėtų būti tokia – valstybė neturėtų priimti jokio nepagrįsto (visuomenės, socialinio atžvilgiu) teisinio norminio akto. Lietuvoje ši idėja yra deklaruojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnyje: „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“.

Pagrindinė valstybės pareiga įstatymų taikymo srityje yra pripažinti ir apsaugoti prigimtines asmens teises ir laisves (LR Konstitucijos 18 str.).

Lietuvos valstybė vadovaujasi ir tarptautiniais dokumentais, kurie taip pat lemia šalies subjektiškumą, kaip antai: Tarptautinė žmogaus teisių chartija, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, kitais dokumentais, kuriuos Lietuva pasirašė bei ratifikavo. „Ratifikuotos sutartys ir konvencijos LR Seime jau yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“ (LR Konstitucijos 138 str. 3 d.).

Valstybės subjektiškumas teisės šakų lygmeniu pasireiškia konkrečių teisės saugomų vertybių apsauga. Valstybė įsipareigoja: „saugoti asmenis ir visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių, grasinant kriminalinėmis bausmėmis, uždrausti veikas, kurios padaro esminę žalą asmenis, valstybės ar visuomenės interesams arba kelia grėsmę tokiai žalai atsirasti (LR BK 1 str.)“. LR BPK 2 straipsnyje numatyti baudžiamojo proceso uždaviniai: „greitai ir pilnutinai išsiaiškinti nusikaltimus, įkalinti kaltininkus ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad kiekvieną nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patraukiamas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteisiamas“. Tokios pagrindinės valstybės pareigos, kurios lemia valstybės subjektiškumo turinį asmenų atžvilgiu įgyvendinant apsauginę teisių ir laisvių funkciją. Tam valstybė skiria ypač daug dėmesio. Pirmiausia apibrėžtas konkrečių subjektų, kurie gali teisinėmis priemonėmis užtikrinti piliečių teises ir laisves bei įgyvendinti teisingumą, ratas. Tai policija, prokuratūra, teismai. Jiems skiriama didelė nacionalinio biudžeto dalis¹. Jeigu valstybė prideramai vykdytų visuomenės išskeltus uždavinius, vargu ar būtų toks didelis nusikalstamumas ir toks nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis.

Valstybei nevykdant įsipareigojimų apsaugoti savo gyventojų teises ir laisves nuo kitų asmenų neteisėtų veiksmų, turint tokias galimybes (struktūrinės, finansinės), kyla tokia mintis: neapsaugojot mūsų teisių ir laisvių – privalote apginti jas mūsų padedami. Neapsaugotas, pažeistas asmens teises ir laisves valstybė gina, nustatydama nusikaltimo tyrimą, asmens, padariusio neteisėtą veiką, nustatymą, žalos atlyginimą ir pan. Tai reglamentuoja baudžiamojo proceso teisės normos.

Atrodytų, jog asmuo, nesilaikydamas valstybės nustatytos tvarkos ir pažeisdamas kitų asmenų konstitucines teises ir laisves, padaro žalą tik konkrečiam teisinio santykio subjektui. Bendresne prasme tai kiek kitaip. Paprasta situacija. Asmuo A iš asmens B pavagia automobilį (8000 Lt vertės). Taigi yra materialinė žala padaryta tik asmeniui B. Pabandykime į

¹ Lietuva nusikalstamumo kontrolei skiria 13,4 proc. biudžeto išlaidų, kai tuo tarpu išsivysčiusios šalys – 2-3 proc., besivystančios – 10 proc. [8, p. 44].

šià situacijà pažvelgti plačiau. Asmuo A, darydamas neteisėtà veikà – svetimo turto vagystę, pažeidžia ir valstybės (visuomenės, t.y. pačių piliečių) nustatytas bendro gyvenimo taisykles. Asmuo A savo veiksmus nukreipia prieš valstybę, o jà konkreti išraiška – faktinė svetimo automobilio vagystė. A meta iššūkį egzistuojančioms bendro gyvenimo taisyklėms. Tai – nepaklusimas. Konstitucijos 109 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, jog teismas vykdo teisingumą, priimdamas sprendimus Lietuvos Respublikos vardu. Jei asmuo, padaręs neteisėtà veikà, baudžiamas valstybės vardu, tai rodo pateiktų teiginių dėl asmens A veiksmų, nukreiptų prieš valstybę, pagrįstumà.

Kasdieniam gyvenime tai suprantama kaip asmens A ir asmens B privatus konfliktas. Jei valstybės pareigūnai surado automobilį ar asmenį A, kuris padarė neteisėtà veikà, – tai yra prielaida, jog žala bus atlyginta. Jeigu asmuo nenustatytas, valstybė asmeniui B dėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo neturi jokių įsipareigojimų. Asmuo B paliekamas vienas su jį ištikusia nelaimė ir niekas nebus atsakingas, kad patirta žala būtų kompensuota ar atlyginta. Tokià nuostata, manome, reikėtų keisti. Asmuo A žalà padarė visuomenei ir tik konkrečioje situacijoje žala padaroma asmeniui B, o ne asmeniui C. Po kiek laiko į panašià padėtį gali patekti ir asmuo C, ir asmuo D, ir t.t. Atrodytų, jog nukentėję asmenys, kuriems pažeistų teisių savigny yra uždrausta ir kurie moka nustatytus mokesčius valstybei, kuri privalo užtikrinti asmenų saugų gyvenimą, gali tikėtis visiško žalos atlyginimo.

Bandysime paanalizuoti valstybės atsakomybę už žalà, padarytà gyventojų neteisėtais veiksmais.

Valstybės, kaip baudžiamojo teisinio santykio subjekto, pareigà garantuoti nukentėjusiajam žalos atlyginimą lemia jo teisė reikalauti iš valstybės turinių ir asmeninių neturtinių teisių atkūrimo, kurios pažeistos baudžiamajame įstatyme numatytais veikomis. Teisinėje valstybėje, kurià mes kuriame, privaloma užtikrinti asmenybės ir valstybės teisių ir pareigų vienovę (kiekvienas subjektas vienas kito atžvilgiu turi ne tik teises, bet ir pareigas ir negali kito sąskaita įgyti daugiau teisių negu turi pareigų).

Vakarų Europos valstybėse vyrauja nuostata, jog policija, prokuratūra, teismai – tai socialines paslaugas teikiančios institucijos, nes tai išplaukia iš teiginio, jog valdžia – žmonių valios vykdytoja („tarnaitė“). Europos policininkų chartijos preambulėje yra nuostata, jog „policija nėra valdžia, o visuomeninė paslauga, garantuojanti ir sauganti visų piliečių teises bei laisves, ginanti nevaržomà naudojimąsi jomis“ [9]. Pavyzdžiui, Danijoje „Policija iš visų valstybės institucijų yra vertinama aukščiausiai. [...] Tai pasiekta nuolat diegiant principà, kad policininkas yra paslaugos tiekėjas, ir tai diegiama ne tik pareigūnams, bet ir visai visuomenei“ [10, p. 29].

Valstybės gyventojai, dirbantys ir uždirbantys pragyvenimui, dalį savo pajamų sumoka valstybei, tikėdamiesi, jog jos institucijos nepriekaištingai atliks savo funkcijas ir garantuos mokesčių mokėtojams saugų ir ramų gyvenimą. Manome, jog policijos atliekamas darbas – nusikaltimų atskleidimas ir tyrimas yra socialinė paslauga. Net ir teisinio išsilavinimo neturintis žmogus pasakys, kad, sumokėjęs pinigus už tam tikrà daiktà ar paslaugas, jis įgis teisę reikalauti to daikto ar tinkamai įvykdytos paslaugos, o kita šalis privalės jam tai suteikti. Jei žmogus negaus daikto ar jam bus suteikta nekokybiška paslauga, jis gali reikalauti tai padaryti tinkamai ar gràžinti jo sumokėtus pinigus. Kol kas galiojančio Policijos įstatymo [11] 1 straipsnyje konstatuojama: „policija yra teisėtvarką užtikrinantis vykdomasis valstybinis valdžios organas, veikiantis Respublikos vidaus reikalų sistemoje“.

Valstybės teisinės (retrospektyvinės) atsakomybės atsiradimo pagrindas yra pareigos apsaugoti asmenybę, jo teises ir laisves nevykdymas arba netinkamas vykdymas. Tokiu būdu, šis atsakomybės pagrindas sudaro teisinę prielaidà, kad padaryta asmeniui turtinė ir(arba) neturtinė žala turi būti atlyginta. Valstybė pagal galiojančius įstatymus tik iš dalies įgyvendina savo įsipareigojimus nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims, tik kai yra nustatytas žalà padaręs asmuo. Bet jeigu žalà padaręs asmuo nenustatytas, jo padarytà žalà turi kompensuoti valstybė, nes ji atsakinga už netinkamà pareigų atlikimą, t.y. nusikaltimo ir nusikaltėlio neišaiškinimą. Valstybės pareiga garantuoti nukentėjusiajam žalos atlyginimą reikalauja pripažinti valstybę baudžiamojo proceso dalyviu – civiliniu atsakovu bylose,

kur nenustatytas materialiai atsakingas asmuo už žalą, padarytą nusikalstama veika. Tai atrodytų šitaip.

Parengtinis tyrimas baudžiamojoje byloje sustabdomas, jeigu nėra žinių, kur yra kaltinamasis arba nenustatytas baudžiamojon atsakomybėn trauktinas asmuo (LR BPK 218 str.). Tokiu atveju nukentėjusiajam suteikiama teisė teisme pareikšti civilinį ieškinį valstybei ar specialiai institucijai ir prisiteisti atlyginti žalą. Kai valstybės institucijos (policija, prokuratūra) suras žalą padariusį asmenį, tai parengtinis tardymas baudžiamojoje byloje bus atnaujintas. Įstaiga, išmokėjusi atlyginimą nukentėjusiajam, toje byloje galės kaltininkui pareikšti regresinį ieškinį.

Valstybės įsipareigojimo atlyginti padarytą žalą teorinis pagrindimas ir praktinis realizavimas bus indėlis kuriant teisinę valstybę, didinant visuomenės pasitikėjimą jos institucijomis. Apibendrinant galima teigti, jog, kai padaromas nusikaltimas, valstybė įgauna pareigą užtikrinti per savo institucijas, kad padaryta nusikalstama veika žala būtų visiškai atlyginta, o tai savo ruožtu reikėtų įtvirtinti baudžiamojo proceso įstatyme.

Baudžiamojo proceso kodekso projekto [12, p. 72] 107 straipsnyje, yra mūsų nuomone, priimtina nuostata:

„Jeigu kaltinamasis arba materialiai atsakingi už jo veiksmus asmenys neturi lėšų nukentėjusiajam atlyginti žalą, įstatymo numatytais atvejais žala teismo sprendimu gali būti atlyginama avansu iš valstybės tam skirtų lėšų“.

Tai turėtų padėti ginti nukentėjusiųjų teises. Siūlome praplėsti ir užtikrinti žalos atlyginimą tiems nukentėjusiesiems, kuriems padaryta žala, o trauktinas baudžiamojon atsakomybėn ar materialiai atsakingas asmuo nėra nustatytas.

Išvados

Manome, jog Baudžiamojo proceso kodekso projekto 107 straipsnį būtų galima papildyti atsižvelgiant į šiuos pasiūlymus:

1. Jeigu kaltinamasis arba už jo veiksmus materialiai atsakingas asmuo neturi lėšų atlyginti žalą nukentėjusiajam, teismo sprendimu žala atlyginama iš Nukentėjusiojo rėmimo fondo. Kol jo nėra, žala atlyginama iš valstybės biudžeto.
2. Jei baudžiamojoje byloje už nusikaltimo padarymą materialiai atsakingas asmuo nenustatytas arba jis slapstosi, nukentėjusysis turi teisę pareikšti ieškinį baudžiamąją bylą nagrinėsiančiam teismui. Teismui patenkinus ieškinį, nusikalstama veika padaryta žala kompensuojama iš Nukentėjusiųjų rėmimo fondo.
3. Nukentėjusiųjų rėmimo fondas įgyja regreso teisę išmokėtas lėšas išieškoti iš nusikalstamas veikas padariusių asmenų.

Nukentėjusiųjų rėmimo fondo nuostatus ir žalos išmokėjimo tvarką turėtų nustatyti įstatymas.

LITERATŪRA

1. **Platonas**. Valstybė. I dalis. – V., 1981.
2. **Гоббс Т.** Сочинения в двух томах. Т. 2. – Москва.
3. **Römeris M.** Valstybė. I tomas. – V., 1995.
4. **Ruso Ž. Ž.** Rinktiniai raštai. – V., 1979.
5. **Römeris M.** Valstybė. II tomas. – V., 1995.
6. **Lietuvos** Respublikos Konstitucija. – V., 1993.
7. **Glendon M. A. ir kt.** Vakarų teisės tradicijos. – V., 1993.
8. **Pumputis A.** Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. – V., LTA, 2000.
9. **Europos** policininkų chartija, patvirtinta Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje. – Strasbūras, 1993 m. rugpjūčio 25 d.

10. **Grinevičiūtė R., Katkevičius A.** Valstybė prieš piliečius // Veidas: savaitinis iliustruotas žurnalas. 2000 m. kovo 30 d. Nr. 1311.
11. **Lietuvos Respublikos** Policijos įstatymas // Valstybės žinios. 1991. Nr. 2.
12. **Teisės** problemos. 1999. Nr. 3.

The Problem of Recovery of Damages Caused by Criminal Acts

*Dr., Assoc. Prof. J. Vasiliauskas
Doctoral Candidate A. Rudzinskas*

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

According to the valid legal acts, recovery of damages to the victim who has suffered from criminal act depends on the actions of Law and Order officers directly. Only after they identify and detect the criminal or the one who is financially liable for his actions the victim can expect recovery of damages. Factual recovery of damages, however, will directly depend on the results of the preparatory investigation, later on – on the efficiency of the actions and actions of court bailiffs. Another topical issue is the recovery of damages for those victims in whose cases the person who caused the damage has not been identified.

In the article the authors will try to ground the duty of state to recover damages for victims suffering from criminal acts. The object of study of this article is functions of the state and its role in respect to its people, historic aspects as well as modern evaluation.

